

Adam Bartosz

III Konferencja Taborowa w ramach Międzynarodowego Taboru Pamięci Romów 2021¹

Zapoczątkowany w 1996 roku projekt *Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów*² od 2019 roku zmienił formułę. Do tego czasu *Tabor* był formą rekonstrukcji tradycyjnego cygańskiego taboru wędrującego przez kilka dni drogami Małopolski w niewielkim zasięgu od Tarnowa. Od początku ideą *Taboru* było głównie upamiętnienie zagłady (Samudaripen) romskiej martyrologii w czasie nazizmu. Obejmując swą marszrutą miejsca, w których znajdują się masowe groby pomordowanych Romów, organizatorzy przyczynili się do materialnego upamiętnienia ofiar zagłady³. Powstały pomniki: na miejscu egzekucji i pierwotnego pochówku Romów w Lesie Borzęcińskim (koło Borzęcina Dolnego, pow. brzeski); na pobliskim cmentarzu w Borzęcinie Dolnym, gdzie pochowano ekshumowane w lesie szczątki ofiar; na cmentarzu w Żabnie, gdzie pochowanych jest około 50 ofiar tam zastrzelonych; w Szczurowej, gdzie znajduje się prawdopodobnie największa na terenie Polski zbiorowa mogiła pomordowanych Romów (93 ofiary, których dane zapisane zostały w parafialnej księdze Liber Mortuorum w lipcu 1943 roku). Kiludziesięcioosobowa grupa Romów i nieromskich przyjaciół wędrująca wozami konnymi i samochodami biwakowała w różnych miejscach, ostatnimi laty urządzając stałe obozowisko w gościnnej Szczurowej, w dawnym parku dworskim⁴.

Z czasem *Tabor Pamięci* stał się swoistym seminarium wymiany myśli i informacji na temat aktualnych spraw związanych z sytuacją Romów w Polsce i na świecie, spotkaniem romologów, studentów i dziennikarzy zainteresowanych te-

¹ Tekst ten, z niewielkimi zmianami został przesłany do dwumiesięcznika „Romano Atmo”.

² Początkowa nazwa projektu: *Cygański Tabor Pamięci*. Organizatorami Taboru od początku było Muzeum Okręgowe w Tarnowie i Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Romów w Tarnowie. Od 2016 roku w organizację włączył się Komitet Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie.

³ Zob. np. Natalia Gancarz, *Pierwszy figuralny Pomnik Pamięci o Zagładzie Romów*, „Studia Romologica”, 2011, nr 4, s. 267–270.

⁴ Adam Bartosz, *Cygański Tabor Pamięci*, „Pro Memoria”, 1999, nr 10, s. 53–55; tenże, *Tabor Pamięci Romów*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2003.

matyką romską i mniejszościową, a sam projekt trafił na łamy opracowań naukowych jako przykład szczególnej formy upamiętnienia zagłady Romów w czasie nazizmu⁵. Trasa, jaką *Tabor Pamięci* pokonywał corocznie posłużyła do wytyczenia swoistego szlaku turystycznego obejmującego kilka miejscowości, w których znajdują się obiekty dokumentujące i upamiętniające romską martyrologię⁶.

W roku 2019 zrezygnowano z tej barwnej, mobilnej formuły na rzecz stacjonarnego spotkania, głównie naukowców zajmujących się dziejami i kulturą Romów. Poprzednia formuła wydała się z jednej strony zbyt absorbująca dla organizatorów, z drugiej zaś nieco anachroniczna, ze względu na zwiększające się wymogi komfortu noclegowego, zwłaszcza romskich uczestników. Tak to proza życia wymusiła na organizatorach rezygnację z pierwotnie merytorycznie uzasadnionej teatralizacji memorialnego projektu. Współczesnym Romom niewygodny bytowania w namiocie, mycia się pod kranem na wolnym powietrzu, gotowania na ognisku, oganiania się od komarów, mrówek i dymu ogniskowego stały się trudne do zniesienia. Przyszedł czas na stacjonarne dochodzenie do istoty historycznych i obyczajowych zawiłości romskiej społeczności, jakimi zajmuje się współczesna romologia.

Tegoroczna edycja Taboru (24–26 września 2021), a właściwie Taborowej Konferencji, jak to spotkanie zaczęliśmy nazywać, była niezwykle bogata w treści i emocjonująca, tak dla referentów jak i słuchaczy. Ponieważ część materiałów z konferencji jest opublikowanych w niniejszym tomie „*Studia Romologica*”, poniżej przedstawię skrótowo tematy, które były przedmiotem prezentacji i dyskusji.

Przed zaplanowanymi wystąpieniami prelegentów uczestnicy Konferencji zapoznali się ze zmodernizowaną stałą ekspozycją *Romowie. Historia i kultura*, jaka od 1990 roku jest udostępniana w tarnowskim Muzeum Etnograficznym (odział Muzeum Okręgowego w Tarnowie).

Konferencję zainicjował 20-minutowy film autorstwa wybitnej muzykolożki, specjalistki od muzyki romskiej Anny G. Piotrowskiej, *Cygańskie cymbały*, który komentował konsultant filmu Paweł Lechowski. Film opowiada o genezie cymbałów, zasięgu występowania tego instrumentu i prezentuje wykonawców gry na tym instrumencie z różnych regionów Europy.

⁵ Zob. np. Sławomir Kaprański, *Naród z popiołów. Pamięć zagłady a tożsamość Romów*, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, rozdz. „*Tabor Pamięci Romów*”: konstruowanie tożsamości poprzez zrytualizowane praktyki upamiętniające, s. 331–341; tenże, *Pamięć o zagładzie Romów* [w:] Beata Machul-Telus (red.), *Romowie*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019, rozdz. Adam Bartosz i Muzeum Okręgowe, s. 47–48; Natalia Gancarz, *Na bister. Nie zapomnij. Do not forget*, Tarnów 2020, s. 34 i n.

⁶ Adam Bartosz, *Małopolski Szlak martyrologii Romów*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2010, wyd. II, Tarnów 2015; zob. też Natalia Gancarz, dz. cyt.

* * *

Zasadniczemu blokowi konferencyjnemu poświęcona była wrześniowa sobota. Ponieważ referenci wcześniej przesłali abstrakty swych wystąpień, zamieszczam je poniżej dla zorientowania Czytelnika w treści poszczególnych referatów tak, jak to ujęto w programie Konferencji.

Michał Garapich + zespół, *Umarł król niech żyje król... stan dwukrólewia wśród Romów Polskich*

Wszystkich, zainteresowanych życiem polskich Romów z pewnością poruszyła śmierć Nudzia – Szero Roma, Henryka Kozłowskiego, autorytetu wśród romskiej starszyny, instancji rozjemczej, sędziego w zwyczajowym prawie romskim i osoby ważnej w kulturze polskich Romów. Śmierć każdej ważnej dla społeczności osoby jest znakiem końca pewnej epoki i nie inaczej jest w tym przypadku. Moje wystąpienie jest zaproszeniem do dyskusji i podzielenia się swoimi opiniami, wrażeniami i refleksjami – niekoniecznie o charakterze naukowym – dotyczącymi konsekwencji tego wydarzenia. Bardziej uważni obserwatorzy z pewnością widzą, iż konsekwencje te mają niezwykle charakter. Sukcesja autorytetu rozjemczego, instytucji sędziego nie odbywa się bezproblemowo, bo i funkcja ta w świecie romskim była dość niezwykła. Starszyna romska jest obecnie w fazie decydowania między dwoma osobami uznającymi się za prawowitych spadkobierców tej funkcji. Tocząca się obecnie walka o tę schedę jest wyjątkowa pod jednym względem – po raz pierwszy w historii my wszyscy mamy bezpośredni wgląd w wewnętrzne dyskusje starszyny i szerszego świata romskiego na ten temat, po raz pierwszy widzimy ostry konflikt o władzę, i to na bieżąco. Dzieje się to za pomocą medium które Romowie – jak i my wszyscy – powszechnie przejęli z entuzjazmem, ale które jednocześnie bezsprzecznie stanowi dla kultury zagrożenie – Internetu. Na Youtube i FB jesteśmy świadkami tworzenia się frakcji, walki i legitymizację swojej władzy, widzimy rzucane oskarżenia, relacje ze spotkań, słuchamy plotek, oglądamy filmy z publicznymi przysięgami i przemowami starszyny. Niejeden etnograf 20 lat temu oddał by wiele, aby być świadkiem takich publicznych sytuacji.

Powyższe kilka zdań to przede wszystkim zaproszenie do dyskusji. Czy mamy do czynienia z definitywnym zmierzchem zwyczajowego prawa romskiego i jego najwyższej instancji? Czy wręcz na odwrót, procesy tożsamościowe, transnarodowe, modernizacyjne rewitalizują tę funkcję, która adaptuje się do nowych warunków? I co w tym chodzi?

Marcin Szewczyk, *Czy potrzebujemy strategii na rzecz Romów?*

Romska strategia Unii Europejskiej znajduje odzwierciedlenie w strategiach krajowych zarówno państw do niej należących, jak też i sąsiadujących (np. Ukraina). Pośrednio z jej istnienia wynika wsparcie finansowe mające podnieść po-

Uczestnicy III Konferencji Taborowej w Muzeum Etnograficznym w Tarnowie na wystawie *Romowie. Historia i kultura*. Orowadza Adam Bartosz, w środku dyrektor Muzeum Okręgowego Kazimierz Kurczab, 2021, fot. Elżbieta Mirga-Wójtowicz

ziom życia Romów i włączyć ich w główny nurt społeczno-gospodarczy Europy. Od lat badania FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) wskazują jednak na brak zmian w zakresie dyskryminacji i antycyganizmu, które są istotnymi składnikami każdej romskiej strategii. Tymczasem samo istnienie bezprecedensowej unijnej romskiej strategii mocno na nich wskazuje jako na obiekt odrębnej, etnicznej polityki publicznej, eksponując ich i w jakimś stopniu tym samym piętnując.

Emilia Kledzik, Gorzowskie archiwum Papuszy – omówienie

1 grudnia 2020 roku odbyło się uroczyste przekazanie tzw. „gorzowskiego archiwum listów Bronisławy Wajs-Papuszy” przez Lubuski Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Gorzowie Wielkopolskim. Oznacza to, że po 24 latach, które upłynęły od chwili, kiedy Jerzy Ficowski sprzedał to archiwum Stowarzyszeniu Twórców i Miłośników Kultury Cygańskiej w Gorzowie Wielkopolskim, ten ogromny zasób informacji o życiu i twórczości Papuszy trafił w ręce badaczy i wszystkich zainteresowanych. Prezentacja omawia zawartość archiwum i zarysowuje perspektywy badawcze, które się z nim wiążą.

Kamila Fiałkowska, Ignacy Jóźwiak, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, *Aktywność online, cyfrowe „rodzinowanie” i nadawanie sensu pandemii wśród polskich romskich Świadków Jehowy*

Prezentacja opiera się na wstępnych wnioskach z badań wśród transnarodowych wspólnot polskich Romów w Polsce, Anglii i Niemczech. W warunkach pandemii, nasze badania w dużej mierze odbywały się online, co pozwoliło zaobserwować rolę jaką „romski Internet” pełni w zachowaniu, negocjowaniu i podważaniu tradycyjnych wartości, relacji władzy oraz ustanawiania granic pomiędzy Romami i Gadziami. W okresie pandemii i lockdownu mieliśmy do czynienia z różnymi internetowymi rytuałami (w szerokim rozumieniu tego słowa), spotkaniami rodzinnymi i innymi zabiegami mającymi na celu przełamanie poczucia niepewności, separacji i wyrwy w życiu codziennym. W tym kontekście patrzymy na aktywność Romów-Świadków Jehowy, która z jednej strony wpisuje się w globalne zjawisko internetowej mobilizacji doby pandemii, a z drugiej wywołuje szereg pytań o zgodność (lub jej brak) zasad i dogmatów Królestwa Niebieskiego ze społecznymi oczekiwaniami utożsamianymi z romską kulturą i tradycją. W kontekście lockdownów i postępującej cyfryzacji duże znaczenie ma technologiczne zaawansowanie Świadków (spotkania online, aplikacje do studiowania Biblii) oraz podkreślana przez nich tolerancja i gotowość głoszenia „słowa bożego” w różnych językach (w tym w różnych dialektach języka romskiego). Prowadzi to nie tylko do licznych konwersji, ale również do tego, że aktywność Świadków jest w środowiskach romskich dostrzegana i komentowana. Pytania, na które w chwili obecnej nie mamy gotowych odpowiedzi, to: czy popularność ruchów apokaliptycznych wśród Romów może przyczynić się do rozmycia granicy pomiędzy Romami i Gadziami? Jak jest to postrzegane przez Romów, Gadziów, Świadków i nie-Świadków? Czy etycznym w ogóle jest podejmowanie tego tematu z naszymi rozmówcami i rozmówczyniami?

Wojciech Szymański, *Romska sztuka współczesna. Twórczość Małgorzaty Mirgi-Tas*

Ponoć w sztuce wszystko już było. A jednak... Od kilkunastu lat świadkujemy powstaniu i krzepnięciu nieznanego dotąd fenomenu: romskiej sztuki współczesnej. Zwłaszcza Europa Środkowo-Wschodnia, w tym Polska, pochwalić się może liczną reprezentacją współczesnych romskich artystów i artystek. W referacie przedstawiona i sproblematyzowana zostanie twórczość Małgorzaty Mirgi-Tas, której głos stał się w ostatnich latach jednym z najbardziej doniosłych na współczesnej scenie artystycznej. Na przykładzie wybranych wystaw i cykli prac (m.in. *Wesiune thana*, 29. *Ćwiczenia ceroplastyczne*, *Wyjście z Egiptu*) ukazane zostaną kluczowe zagadnienia podejmowane przez artystkę i – jednocześnie – dobrze egzemplifikujące romską sztukę współczesną w ogóle, takie jak: dekolonizacja muzeum, aropriacja medium fotografii czy re-appropriacja wizerunku i odzyskiwanie historii.

III Konferencja Taborowa w ramach Międzynarodowego Taboru Pamięci Romów, 2021, Tarnów, fot. Elżbieta Mirga-Wójtowicz

Sonia Styrkacz, *„Moja kultura to nie twój kostium” – o zawłaszczaniu kulturowym*

Celem wystąpienia jest pokazanie tematu zawłaszczania kulturowego Romów, jako problem społeczny i element kolonialny. Prezentacja pokazuje przykłady zawłaszczania tożsamości oraz kultury Romów, ale także wskazuje na ruch przeciwko temu procederowi. Niniejszy temat wpisuje się w temat pracy doktorskiej: *Gypsy lifestyle i percepcja przez Romów*. W prezentacji wykorzystano materiały z Internetu oraz cytaty z wywiadów.

Monika Szewczyk, *Relacje romsko-łemkowskie we wspomnieniach Łemków i Romów*

Wystąpienie podejmuje tematykę roli historii mówionej w badaniach o życiu codziennym Romów i Łemków, jak i również udziału Romów w przymusowych przesiedleniach w czasie Akcji „Wisła”. Historia mówiona pomaga w sytuacjach, gdy brak pisanych źródeł historycznych, ukazuje specyficzną perspektywę słabo reprezentowanych lub marginalizowanych grup społecznych. Zachowane relacje ludzi o przebiegu ich życia, przemyślenia dotyczące własnego życia i innych ludzi ukazują nam jak społeczności lokalne, bezpośrednio zaangażowane w różnorodne zdarzenia i procesy widzą siebie i swoich sąsiadów.

Uczestnicy III Konferencji Taborowej maszerują do mogiły pomordowanych Romów na cmentarzu w Żabnie, 2021, fot. Elżbieta Mirga

Ewa Kocój, *Romska tradycja czy nowe tradycje wynalezione? Kolędowanie z niedźwiedziem w Valea Trotusului w Rumunii*

W Dolinie Trotusului, we wschodniej Rumunii, od przeszło 200 lat odbywa się zwyczaj kolędowania zwany tańcem niedźwiedzi. W pamięci mieszkańców początki zwyczaju wiążą się z Cyganami/Romami, którzy pojawili się w dolinie z żywymi niedźwiedziami w czasach niewolnictwa. Na przestrzeni lat zwyczaj kolędowania przechodził różnorodne przeobrażenia, stając się współcześnie spektaklem odgrywanym przez ludzi w niedźwiedzych skórach. W każdym roku święto gromadzi ogromną ilość tancerzy i widzów przybywających nie tylko z całej Rumunii, ale i zagranicą. W spektaklu bierze udział kilkanaście grup, w tym wciąż grupy romskie. Są one prowadzone przez *vataha*, czyli szefa nadzorującego cały taniec niedźwiedzi i posługującego się różnymi artefaktami, w tym specjalnymi kijami prowadzącymi niedźwiedzie. W narracjach mieszkańców Valea Trotusului pojawiają się różne wypowiedzi związane z historią zwyczaju. W referacie przedstawię genezę i przebieg zwyczaju, jak również nowe tradycje wynalezione dotyczące jego początku. Omówię też historię wpisu zwyczaju na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO, która zakończyła się niepowodzeniem. Przedstawię też próby instytucjonalizacji zwyczaju – jego osadzenie w instytucjach kultury, jak również w kulturze popularnej – w twórczości tradycyjnych i nowych mistrzów rzemieślników i plastyków.

Uczestnicy III Konferencji Taborowej zakończyli objazd miejsc pamięci udziałem w Pielgrzymce Romów do Sanktuarium Bł. Karoliny Kózki Zawadzie k. Tarnowa. Dla pielgrzymów koncertuje Teresa Mirga ze swym zespołem Kale Bała, 2012, fot. Elżbieta Mirga-Wójtowicz

Magdalena Krysińska-Kałużna, *Sąsiedztwo – moje miejsce na mapie. Olsztyn*⁷

„Sąsiedztwo – moje miejsce na mapie” jest projektem realizowanym przez fundację Art Junction we współpracy ze Stowarzyszeniem Kultury Romskiej „Hitano” w Olsztynie, Integracyjnym Stowarzyszeniem „Sawore” w Nowej Hucie, Komitetem Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie oraz Rita Lindanger AS z Oslo (z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy finansowanego z Funduszy EOG). Składa się z trzech części: pierwsza dotyczy relacji romsko-nieromskich w Olsztynie, druga w Nowej Hucie, trzecia ma charakter warsztatowo-podsumowujący i odbędzie się za rok w Tarnowie. Wystąpienie będzie dotyczyło części pierwszej, realizowanej w tym roku w Olsztynie. Opowiemy o rozmowach przeprowadzonych z Romami i nie-Romami na temat przestrzeni miejskiej i wpisanych w nią relacji sąsiedzkich, o mapie, która powstała w wyniku zebranych relacji, o wspólnym spacerze naszych rozmówców i towarzyszących mu wydarzeniach.

⁷ Zob. tekst Autorki w tym numerze „Studia Romologica”.

Katarzyna Czarnota, *Analiza polskiej polityki wobec imigrantek i imigrantów romskich z Rumunii w latach 1990–2004. Wytwarzanie tymczasowości*

Tematem wystąpienia będzie polska polityka migracyjna w latach 1990–2004 przedstawiona z perspektywy rezultatów decyzji państwowych podejmowanych wobec Romów rumuńskich. Autorka przedstawi wnioski z analizy dokumentów i materiałów zgromadzonych w archiwach (m.in. straży granicznej, PCK, policji) jednocześnie ilustrując etapy urasowania i wytwarzania „tymczasowości”, jako kategorii wykluczającej z możliwości realizacji podstawowych praw i potrzeb.

Anna Tomczyk, *Co się stało w Mielcu? Awantury na romskim osiedlu*

Wystąpienie dotyczy sytuacji do której doszło w czerwcu br. pomiędzy społecznością romską i polską. Podczas wykładu zostanie poruszony temat dotyczący przyczyny zaistniałej sytuacji, a także przebiegu i postawy przedstawicieli poszczególnych instytucji wobec napotkanego problemu. Zostaną poruszone również planowane działania, które mają na celu zacieranie granic międzykulturowych pomiędzy tymi społecznościami.

Barbara Weigl, *Upředzenia wśród Polaków. Czy jest coś do zrobienia i czy potrafimy to zrobić?*⁸

Wystąpienie poświęcone jest analizie trendów w postawach Polaków wobec Romów na przestrzeni lat. Porównane zostaną dane opisowe z makro-sondaży na dużych próbach z badaniami psychologicznymi próbującymi wyjaśnić emocjonalny mechanizm upředzeń. Ostatnia część wystąpienia dotyczyć będzie możliwości przeciwdziałania upředzeniom etnicznym, zwłaszcza w grupach młodzieży.

* * *

Podobnie jak w poprzednich dwu latach, w trzecim dniu Konferencji (niedziela) uczestnicy udali się autokarem trasą, jaką poprzednimi laty przejeżdżał konny tabor. Odwiedziliśmy masowe groby i miejsca straceń w Żabnie, Borzecinie Dolnym i Szczurowej.

Warto dodać, że dodatkowym elementem tarnowskiej Konferencji, nawiązującym do tematyki mniejszościowej jest miejsce obrad – restauracja „Stara Łaźnia”, mieszcząca się w zabytkowej łaźni żydowskiej ocalałej jako jeden z niewielu budynków znajdujących się niegdyś na terenie wielkiego tarnowskiego getta.

⁸ Zob. tekst Autorki w tym numerze „Studia Romologica”.